

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Іван Дубровський*

- © Іргізова Ю. Г., 2026
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2026
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2026

ISBN 978-617-15-2079-0

Соловецький табір особливого призначення, відомий також, як СЛОН (скорочено від рос. «соловецкий лагерь особого назначения») — найбільший та перший радянський концентраційний табір, що в 1920—1930 роках був розташований на Соловецьких островах, архіпелазі у Білому морі.

В'язні у соловецькому таборі працювали на лісозаготівлях, прокладали залізничні колії, будували Біломорсько-Балтійський канал. Значний відсоток серед ув'язнених становили українці. Сюди комуністична влада відправляла діячів Української Народної Республіки, вояків повстанських загонів, духівництво, представників старої інтелігенції і багатьох інших. Особливо активно «українізація» Соловків розгорталася у середині тридцятих років. Так, у жовтні-грудні 1937 року в Карелії та на території Ленінградської області було проведено масові розстріли в'язнів Соловецької тюрми, і серед страчених — провідні українські митці Микола Зеров, Лесь Курбас, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, а також вчені, політичні і державні діячі.

Соловецький табір був місцем катувань та примусових робіт за часів масових сталінських репресій. Одна із чорних сторінок України. Північний Освенцім Сталіна, де загинуло багато наших співвітчизників тільки тому, що вони не бажали потрапляти під владу кривавого диктатора та більшовицької влади.

Холод...

Холод безжально й наполегливо просотувався крізь блаженську одєжину до мого втомленого і виснаженого тіла, і не було від нього ані порятунку, ані хоча б хвилинного звільнення. Холод північного російського острова вже настільки, здається, в'ївся, навіть вжерся у моє тіло, що ніколи не матиму спасіння від нього. Я відчувала той холод постійно, неначе зрослася з ним, зріднилася самою кров'ю, а кров ніби крижаніла всередині мене, застигала густою, неповороткою масою і повільно пульсувала, нагадуючи, що я досі жива, що життя продовжувало жевріти слабким вогником в цім виснаженім працею та втомою тілі. Я ненавиділа той холод... я також ненавиділа і цю землю, на котрій опинилася зовсім не з власної волі, я навіть саму себе ненавиділа за все це, що мала перенести.

— Чого застигла?! Працюй!

Наглядач кинув на мене невдоволений погляд, і я почервонілими від холоду пальцями, захищеними лише старенькими рукавицями, знову взялася за сокиру і піднесла її до стовбура сосни. Руки відмовлялися слухатися, та все ж підняла руку і вдарила сокирою по дереву, намагаючись, аби удар вийшов

сильним, але тільки скривилася. Де ж та сила візьметься у жінки, що замерзала і ледь трималася на ногах від втоми? Ніна, моя напарниця, кинула на мене сумний погляд і вдарила по стовбуру з іншого боку. Ми запізнювалися з виконанням денної норми, і наглядач кружляв довкола нас, мов той шуліка біля здобичі, видивляючись місце, куди можна штурхнути і вразити якнайсильніше. Працювали з останніх сил, а цей холод... він просто повільно вбивав і мене, і Ніну. Щойно наглядач від'їхав, ми зупинилися, геть обезсилені. Відтак притулилася спиною до тієї сосни, яку мали зрубати, і спустошений погляд звернула в пронизливу блакить ясного неба. Небо видавалося таким же збайдужілим та безжальним, як і все навколо в цій жахливій, пронизаній лютими морозами місцевині. Це були такі чужі і навіть ворожі до нас небеса, такі далекі від рідної української землі — мовчки спостерігали за дівочими стражданнями тут, на острові Соловки, і тільки їхня пронизлива блакить вбирала наші страждання.

Холод...

Налетів порив вітру, і знову мене пронизав той нестерпний холод, що проникав до самих кісточок і виснажував, забирав останні рештки сил. Потрібно працювати, не можна було стояти отак і просто дивитися в збайдужілу синь чужого неба, і я неймовірними зусиллями змушувала себе піднімати руки та знову й знову наносити удари по впертому стовбуру, що ніяк не хотів хилитися. Короткий зимовий день поволі добігав кінця, і ми чекали вечора, бо ж вечір звільняв нас від роботи на цім лютім холоді і давав можливість повернутися до бараку, де можна бодай хоч трохи зігрітися, закутатися в старе і латане покривало і так застигнути, намагаючись позбутися повновладного панування холоду. Починало смеркати, а мої замерзлі пальці вже майже нічого не відчували, та я вперто продовжувала наносити удари сокирою по тому стовбуру,

і заплакала від полегшення, коли дерево нарешті зі стогоном закрипіло і почало валитися... Цей звук означав для нас, що тепер ми вільні. На цей день, що закінчувався, наша праця добігла свого кінця, і вже можна трохи перепочити, поки надійде наглядач і дозволить повернутися до бараку. Там холод буде хоча і відчутним, але не таким лютим, як у цім лісі, пронизаному різкими поривами вітру, де мусили день за днем валити і зрубувати дерева. Пекельна і невдячна праця ув'язнених, яких перетворили на безправних рабів. Табір смерті на самому краєчку землі, де такі суворі та холодні зими, що краще вже померти, ніж терпіти це пекло...

Пекло в червоній заграві радянської влади.

І я потрапила сюди, як представниця української аристократії...

Як донька офіцера української армії.

Потрапила сюди через підступність людини, яку вважала своїм рятівником.

...Голос наглядача, що під'їхав на коні якимось непомітно для мене, що вже вкотре замислювалася про своє минуле, змусив здригнутися.

— На сьогодні вільні! Повертайтеся до бараку! Але якщо і завтра будете працювати, як послулі мухи, навішаю на вас додаткову норму.

Я невільно відсахнулася назад, з ненавистю поглянула на постать у теплому кожусі, що пихато височіла на коні, але ті слова, що готові були зірватися з моїх вуст, заціпеніли, мусила їх стримати, як не важко було, але все ж стримати і піти слідом за Ніною у бік бараків. Ми йшли вервечкою по протоптаній у глибоких снігах стежині, і невільно згадувався той день, коли потрапила сюди декілька місяців тому, холодною осінню двадцять сьомого

року, і який жах огортав при думці, що цей острів стане для мене могилою... могилою, такою далекою від рідної землі, від тих мальовничих та неповторних країв, де з'явилася на світ, де зробила свій перший крок і промовила перше слово, де жила таким легким і безтурботним життям, і те життя було геть інакшим, все було інакшим, навіть я — донька поміщика Кременчуцького повіту, Федора Семеновича Косача. Анастасія... Настуня Косач... Такої панночки тепер вже не існувало на цьому світі, вона назавжди зникла у далекому дев'ятнадцятому році, вона мала зникнути, поступившись місцем новій жінці — Анастасії Федорівні Богдан, дружині більшовицького інженера Степана Богдана...

Степан...

Степан... згадавши про нього спіткнулася і ледь не впала, та все ж вирівнялася і пішла далі. А пальці мої, замерзлі та почервонілі, затислися в кулак з такою силою, що відчувала різкий біль. Та що там казати — тепер я відчувала біль щоразу, коли згадувала про цю людину, і від власного безсилля кортіло волати, мов тій вовчиці, що зачайлася десь у лісах моторошного острова. Злість на Степана навіть трохи зігріла дивним чином, і шлях до бараку я здолала, вже не так здригаючись від холоду. Ніна йшла попереду і час від часу озиралася на мене, мов відчуваючи той неспокій. Коли ж нарешті опинилися в стінах бараку, тільки тоді могла зітхнути вільніше, за дверима мого теперішнього помешкання повіяло теплом, нехай і слабким, тож поспішила до свого ліжка. Перепочити. Хоча б декілька хвилин до вечері з несмачного та водянистого варива, що відганяло гнилою капустою, із солодкуватою на смак мерзлою картоплею, яке гордовито називалося тут «щамі». Мені вкрай потрібно було перепочити: завмерти втомленим і промерзлим наскрізь тілом, не рухатися, навіть ні про що не думати, а про-

сто лежати і трохи лінькувато дослухатися до жіночих голосів, неголосних і ніби боязких, що чулися довкола. Я знала, що мене оточують такі ж бідолашні, яким теж нестерпно важко у цім пеклі, вони також потерпають і від холоду, і від важкої праці та відсутності нормальної поживної їжі. Але була ще одна річ, від якої ми всі потерпали, і була вона не менш суворою та лютою за морози, що з хижацькою ненажерливістю накидалися на цей далекий від України острів.

То було усвідомлення, що тебе тримають в неволі.

Мов пташину, надійно зачинену в клітці.

Відчуття неволі — одне з найгірших відчуттів у моєму житті.

— Настуню, їжу принесли!

Тихий голос Ніни пробудив мене від легкої дрімоти, куди таки провалилася, неначе вколисана неголосними жіночими розмовами. Я широко розплющила очі і з огидою поглянула на грубо обтесані брили дерев, з яких складався дах наді мною, і подумалося: чи зможу коли звикнути до цього місця? Та ніколи в житті! До подібного пекла звикнути просто неможливо, як не намагайся, це все одно, що волелюбній пташині звикнути до клітки, відчайдушно битися крильцями об краї тієї клітки, з боєм усвідомлювати, що все геть марно, та проте намагатися вибратися з цього пекла, все одно мріяти про жадану волю. Я не знала, чи дочекаюся коли тієї волі, чи настане у моєму житті той заповітний день, коли зможу знову сісти на корабель і відплисти від цього страшного місця? То була досить примарна надія... Скільки людей не витримувало звірячих, нелюдських умов далекої чужої землі і просто помирало, вже навіки залишаючись у полоні цього острова, який був святим, а зараз опоганювався безбожною владою. І я... Чи ж не чекає і на мене також безрадісна та важка доля тих нещасних, що навіки своїми тілами, змученими важкою